

**ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ
ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВЗАЄМВІДНОСИН
У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей розвитку фасилітації як психологічного механізму формування партнерських взаємовідносин у підлітковому віці. Визначено основні характеристики партнерства та стадії його становлення; виокремлено різні типи фасилітативності та тенденції щодо проявів допомагаючої поведінки. Виявлено розподіл специфіки прояву фасилітативності у групах досліджуваних підлітків за гендерним критерієм.

Ключові слова: *підлітки, фасилітація, фасилітативність, партнерські взаємовідносини.*

Постановка проблеми. У теперішній час недостатньо вивченими і розрізненими є дослідження проблеми психологічних особливостей розвитку партнерських взаємостосунків, зокрема передумов, чинників і механізмів їх формування, що вказує на актуальність обраного напрямку дослідження.

Люди́нотворчі принципи гуманістичного соціуму визначають певні вимоги до особистості, наділеної відповідними властивостями та якостями, що відображають спроможність будувати стосунки на добровільній основі, допомагати іншим людям. У зв'язку з цим, фасилітація як механізм формування партнерських взаємовідносин набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Партнерство – це добровільна угода про співпрацю між двома або більше сторонами, в якій всі учасники домовляються працювати разом для досягнення спільної мети або виконання певного завдання та розділяти ризики, відповідальність і здобутки [3; 10].

Основними характеристиками партнерства вважається: взаємне визнання інтересів як важливих і правомірних; взаємовідповідальність сторін за виконання узгоджених рішень; взаємозалежність; паритетність на всіх стадіях партнерських відносин; чітке визначення і розподіл зобов'язань; спільна діяльність; пошук і знаходження компромісу при вирішенні суперечливих і конфліктних питань, що спрямовані на досягнення згоди. Спроможність особистості до партнерства пов'язується з відсутністю бажань та звичок маніпулювати, змагатися і отримувати перемогу в будь-яких, іноді навіть незначних, питаннях замість їх конструктивного і відвертого розв'язання [3; 8].

Витоки механізмів «процесу фасилітації розвитку особистості» полягають у розумінні партнерства, що має на увазі побудову духовно-душевного, глибинного, проникаючого взаємовпливу із попереднім спіранням на гідність особистості й «партнеродомінантність у взаємодії» (Г. Батіщев, М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Бубер) [1; 4]. Філософське розуміння партнерства як механізму «процесу фасилітації розвитку особистості» збагачується аксіологічним підходом до розуміння сутності спільної взаємодії (М. Лернер); ідеями філософської концепції Ж. Дильоза про зв'язок смислу з нонсенсами й парадоксами логіки творчості; герменевтичного тлумачення партнерства як «роботи духа» (Г. Гадамер, В. Гумбольдт, В. Дильтей, П. Рікер); обґрунтуванням міфологічної природи людської свідомості (О. Лосєв), що уможливорює розкриття процесу фасилітації розвитку особистості як партнерства, взаємодію міфологічних змістів і значень [2, 9].

Вітчизняні психологи розробляють ідею взаємодійснення у міжособистісній взаємодії, її стимулюючої ролі (Г. Балл, О. Бодальов, Н. Завацька, Л. Карамушка). Феномен допомагаючої спільної взаємодії є предметом дослідження А. Борисюк, О. Блинової, Л. Пілецької, Л. Снігур.

Отже фасилітація розвитку постає у вигляді унікальної рівності партнерів, у наявності поєднання різних поглядів, взаємодоповнення позицій, їх співвіднесення та інтерпретації (В. Зінченко, В. Слободчиков). Таким чином,

фасилітацію можна вважати психологічним механізмом формування і розвитку партнерських взаємовідносин.

У зв'язку з недостатньо вивченим питанням специфіки становлення партнерських відносин, **метою** статті є аналіз особливостей розвитку фасилітації як психологічного механізму формування партнерських взаємовідносин у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Психологічна готовність до партнерства обумовлюється наявністю усіх структурних компонент – когнітивної (уваги до іншого, адекватного сприйняття та відображення комунікативної інформації і проблем, гнучкості та неригідності мислення, розвинутої рефлексії); емоційної (атракційної привабливості, позитивної мотивованості, зацікавленості) та поведінкової компоненти (толерантність, адекватність поведінкових реакцій, співвідносність реакцій та ситуацій, відсутність проєкцій і конфліктогенів типу зневаги та презирства до інших, образ тощо).

Свідоме чи несвідоме бажання особистості спілкуватися на партнерських засадах тісно пов'язане не лише з оволодінням культурою партнерського спілкування, але й з цілою низкою психологічних особливостей особистості, наприклад, стилем виховання у сім'ї, особистісною тривожністю, стереотипами мислення, захисними механізмами, проєкціями та невротичними співзалежностями, наявністю невідрефлексованих конфліктів тощо [8]. Розвиток здатності до фасилітації опосередковується власне результатами діяльності індивіда. Упродовж процесу розвитку такої здатності зумовлюється діяльність процесу фасилітації особистості, відкриваються можливості щодо досягнення обома суб'єктами згаданого процесу більш високого рівня розвитку й саморозвитку [3; 4].

У процесі фасилітативного розвитку партнерських стосунків формується «фасилітативність» як риса особистості, що пов'язана з потребою у допомозі й психологічній підтримці інших людей [9; 10]. Процес фасилітації розвитку особистості є видом допомагаючої взаємодії – соціально обумовленою й

особистісно значущої, як спосіб реалізації міжособистісних й діяльнісних контактів її суб'єктів [1; 9]. У процесі та результаті такої взаємодії здійснюється усвідомлений інтенсивний й продуктивний саморозвиток суб'єктів взаємодії, що відбувається у вигляді процесу особистісних змінювань через специфічні феномени, що виникають у процесі безпосереднього контакту сторін, утворюються феномени саморозвитку: когнітивні, емоційно-чуттєві, вольові, морально-ціннісні, поведінкові [1; 3; 5; 9].

Зрозуміти психологічний механізм фасилітації та його вплив на розвиток партнерських взаєностосунків дозволяє аналіз їх послідовних етапів становлення. У позитивній психотерапії виокремлюють три стадії розвитку партнерських взаємовідносин: прихильності, диференціації та відокремлення [6]. Проаналізуємо особливості кожної із них.

Стадія прихильності ґрунтується на біологічному зв'язку ще ненародженої дитини із матір'ю, який у подальшому може змінитися симбіозом і спричинити сильну залежність від соціального середовища. Слід зазначити, що потреба у тісних зв'язках із іншими, насамперед близькими та рідними, у різній ступені проявляється упродовж всього життя людини.

Стадія прихильності характеризується бажанням бути разом з іншими людьми, прагненням до згуртованості групи, зближенням з партнером, знаходженням у нього привабливих рис, прагненням до відвертості та інтимності. Крайнім проявом прив'язаності є відхід від спілкування з іншими, при цьому значуща особа стає єдиною близькою людиною.

При побудові взаєностосунків на стадії прихильності відбувається повна ідентифікація, яка характеризується проникненням у думки і почуття іншої людини, але при цьому може виникати напруженість у стосунках і, навіть, бажання звільнитися від них.

Якщо потреба в прихильності стає домінуючою і періодично повторюється у взаєностосунках, то можна стверджувати про наявність наївно-первинної поведінки, яка характеризується домінуванням первинних здібностей

і зазвичай є наслідком гіперопіки. Провідна реакція – «втеча» в самотність або «втеча» в спілкування, заради забезпечення солідарності та захищеності.

На стадії прихильності можуть виникати такі форми партнерства: партнерство як власність, як благодійна установа, як пакт про вірність, партнерство з ввічливості та вдячності, партнерство як заповітна мрія, як доповнення, як альянс, як релігійний обов'язок, як тиха гавань для відпочинку, як місце для зустрічі, як місце для сповіді чи покаяння [6].

У процесі розвитку зазвичай відбувається зміщення акценту від емоційних (первинних) здібностей до когнітивних (вторинних), які проявляються у здатності вчитися і вчити інших, у пунктуальності, акуратності, охайності, ввічливості, вірності, справедливості, ощадливості, старанності, діяльності, досягненнях, надійності, точності та сумлінності.

Здатність пізнавати у партнерських стосунках означає, насамперед, вміння критично сприймати партнера, розрізнити, аналізувати його поведінку і намагатися адекватно реагувати.

Якщо здатність до розрізнення домінує у партнерських стосунках, то виникає вторинний тип реакцій, при якому емоційність витісняється когнітивними, прагматичними та матеріальними питаннями, при цьому може проявлятися схильність до активності, педантичності та невротичності.

На стадії диференціації можуть розвиватися такі форми партнерства: партнерство з ділових міркувань; партнерство як місце, де здобувають знання і досвід; партнерство як відпочинок; партнерство як самоствердження; як задоволення потягу [5; 6].

Із становленням зрілості особистості зменшується сила прив'язаності та зростає значення незалежності, відповідальності, самостійності й автономності. На стадії відділення відбувається не просто відсторонення, але й встановлення контактів з іншими людьми, що призводить до розширення та вибіркової в партнерських стосунках.

На стадії відділення провідним є намагання протиставити прив'язаність і самостійність, орієнтуватися на свої інтереси незалежно від партнера, думати

більше про реалізацію своїх можливостей, ніж про партнерство, проводити межу між Я і Ти і, при потребі, розірвати стосунки з партнером.

Люди, які вагаються між відділенням і прив'язаністю, з одного боку хотіли б бути самостійними, однак важко переносять самостійність; домагаються прихильності партнера, але в своєму прагненні до свободи хочуть звільнитися від цієї прив'язаності. Зазвичай такі люди часто виявляються непередбачуваними та легко піддаються впливу.

На стадії відділення можуть виникати такі форми партнерства: партнерство як балансування, як звільнення, як гра «в лікаря», як вимушене рішення, як задоволення цікавості, як удавання, як прагнення ніжності [6].

Отже, на різних етапах розвитку партнерських відносин фасилітація набуває різної ролі та змісту, відбувається зміщення акценту від емоційних до когнітивних здібностей, що впливає на виникнення різних форм партнерства.

У зв'язку з тим, виокремимо різні типи фасиліативності:

1) ціннісна фасиліативність – активність, широта можливостей, гнучкість допомагаючої поведінки. Фасиліативність реалізується у колі осіб, які викликають симпатію, через критерій атракції;

2) конвенційна фасиліативність – ініціативність, інтенсивність допомагаючої поведінки. Фасиліативність виступає моральним зобов'язанням, нормативним переконанням особистості;

3) інгібівна фасиліативність – нейтральність, скутість, формальність допомагаючої поведінки. Виявляється вона лише за критерієм «розумного егоїзму», або навіть вимушено.

З метою висвітлення специфіки процесу фасилітації розвитку особистості, ми виходили з припущення щодо сутності компонентів фасиліативності та їхньої ролі у структурі процесу фасилітації розвитку особистості підліткового віку. Для вирішення цього завдання дослідження було спрямоване на аналіз власне фасиліативно-орієнтованих конструктів досліджуваних й виявлення компонентів процесу фасилітації розвитку особистості підліткового віку.

Для вирішення поставлених завдань було застосовано такі методи дослідження: спостереження, експертна оцінка, психодіагностична методика дослідження формально-динамічних показників фасилітативності, конструктивний тест Дж. Келлі, методика М. Куна, Т. Макпартленда «Двадцять тверджень».

У дослідженні взяли участь підлітки шкіл міста Кропивницький : 5 – 6 класи (150 осіб), 7 – 9 класи (150 осіб), 10 класи (150 осіб). У цілому, в експерименті взяли участь 450 осіб.

За результатами аналізу діагностування кожної з груп досліджуваних виявляється така тенденція:

1) у групі учнів 5-6 класів спостерігаються тенденції щодо прояву допомагаючої поведінки за симпатією, наявністю дружніх стосунків, тому найчастіше виявляється ціннісна фасилітативність;

2) у групі учнів 7-9 класів також превалює надання допомоги за принципом атракції, проте збільшується кількість осіб, які виявляють нейтральність щодо допомоги іншим;

3) у групі учнів 10 класів більш вагомим є принцип значущості особистості, якій підліток має допомогти, втім зменшується кількість осіб із нейтральною фасилітативністю.

Окрім цього, ми виявили розподіл специфіки прояву фасилітативності у групах досліджуваних за гендерним критерієм. Зокрема нами було виявлено такі особливості :

1. У групі учнів 5-6-х класів серед хлопців найчастіше виявляється ціннісна фасилітативність (47%), проте доволі високий відсоток хлопців із нейтральним ставленням до допомоги іншим (29,4%). Втім у дівчат цієї групи превалює тенденція до ціннісної фасилітативності (60%) й рідше проявляється нейтральність або інгібівність фасилітативності (7,7%).

2. У групі учнів 7-9-х класів серед хлопців виявляється схожа тенденція із попередньою групою. Проте, у дівчат зменшується представленість ціннісної

фасилятивності (46,2%), але збільшується кількість дівчат із інгібівною фасилятивністю (28,6%).

3. У групі учнів 10-х класів стрімко збільшується мотивація щодо допомоги за критерієм атракції у хлопців – 73,5% (ціннісна фасилятивність). Схожою є представленість конвенційної фасилятивності (14,7%) й інгібівної фасилятивності (11,7%). У дівчат превалує також ціннісна фасилятивність (48,7%), але, водночас, конвенційна фасилятивність має доволі високу представленість – 39%. Показники інгібівної фасилятивності виявились схожими як в групі хлопців, так й дівчат.

Аналіз конструктів ідентичності дозволяє визначити, що система конструктів відповідає специфіці фасилятивності у відповідності із сформованістю образу : «Я – фасилітатор власного розвитку».

Так, «ціннісна фасилятивність» характеризується ціннісним ставленням до інших. Найсуттєвішою особливістю є «людиноцентристська позиція» взагалі й ціннісне ставлення до референтних осіб. Фасилітативний процес постає як творча діяльність самостворення й допомоги іншим. Соціальна ідентичність є стабільною, втім з яскравою персональною ідентичністю.

«Конвенційна фасилятивність» відповідає сформованому образу допомагаючої стратегії щодо власного розвитку й потреби щодо допомоги іншим. Підліток виявляє усвідомлену особистісну позицію, відповідне ставлення до допомоги одноліткам, які її потребують, стабільна соціальну ідентичність.

«Інгібівна фасилятивність» характеризується несформованістю чіткої власної соціальної позиції, низьким рівнем соціальної відповідальності, й соціальна ідентичність також переважно є нестабільною.

Таким чином, система соціальних конструктів, котра сприяє утворенню стабільності особистості й уможливорює здатність особистості відповідати змінам, які відбуваються у суспільстві, має вплив на специфіку соціальної ідентичності та розвиток партнерських стосунків. Тобто, соціальні конструкти, що оформлюють фасилятивність, є відповідним віддзеркаленням ідентичності

особистості й здійснюють вплив на процес розвитку партнерських взаєностосунків у підлітковому віці.

Отже, структура процесу фасилітації розвитку особистості підліткового віку може бути представлена у вигляді системи конструктів, що відображають уявлення індивіда про себе, ставлення до інших. Окрім цього, процес фасилітації розвитку особистості підліткового віку відображає специфіку ціннісно-мотиваційних, когнітивних властивостей особистості.

Висновки. Розуміння фасилітації як механізму формування партнерських взаєностосунків може допомогти усвідомити форми партнерства, потреби та мотиви партнерів, а також передбачити розвиток і удосконалення міжособистісних взаємин.

Констатовано, що процес фасилітації розвитку особистості є поетапним розгортанням соціально-психологічних умов надання допомоги у розвитку особистості партнера, а також виявляє суб'єкт-суб'єктний характер, відповідну динаміку, структуру, вирізняється соціально-психологічними чинниками, що уможливають цей процес й надають йому відповідної забарвленості.

Виявлено, що фасиліативність, як складне особистісне утворення, розрізняється за типами : ціннісна фасиліативність, конвенційна фасиліативність, інгібівна фасиліативність.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні особливостей динаміки та шляхів оптимізації процесу фасилітації особистості різних вікових груп та дослідження впливу фасилітації на розвиток партнерських взаєностосунків.

Література

1. Близнюкова О.М. Фасилітація як предмет психологічного аналізу / О.М. Близнюкова // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. – К., 2009. – Т. X. – Вип. 13. – С. 65 – 74.
2. Гейко Є. В. Психологія цілісності особистості : монографія / Є. В. Гейко. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2016. – 384 с.

3. Лушин П.В. Психология педагогического изменения (экофасилитация) / П.В. Лушин : Научно-метод. пособие для студентов высших учебных заведений. – Кировоград, 2002. – 76 с.

4. Лушин П.В., Ржевская З.А. Учимся фасилитировать / П.В. Лушин, З.А. Ржевська-Штефан : Метод.пособие для учителей школ, студентов пед. спец. – Кировоград, 2003. – 52 с.

5. Мельничук І.Я. Психологічні особливості та етапи становлення партнерських взаємостосунків / І.Я. Мельничук // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки – Миколаїв, 2018. – С. 44 – 49.

6. Пезешкиан Н. 33-и 1 форма партнерства: Пер. с нем. / Н. Пезешкиан – М.: Медицина, 1998. – 288 с.

7. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства як передумова становлення партнерських відносин при ви рішенні конфліктів / Н.І. Пов'якель // Матеріали Всеукраїнської науково практичної конференції «Проблеми безпеки української нації на порозі ХХІ сторіччя» – Частина 1. – Київ – Чернівці, 1998. – С. 26 – 33.

8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс : Пер. с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

9. Теоретико-методологічні засади української психології: колективна монографія / авт. Т.М.Васецька, Л.Я.Галушко, Є.В.Гейко, Г.О.Горська, В.І.Куліш, І.Я.Мельничук, О.О.Міненко, І.Г.Радул; за ред. Є. В. Гейко. – Кропивницький, 2018. – С. 120 – 144.

10. http://psychologis.com.ua/partnerskie_otnosheniya.htm

Транслітерація

1. Blyzniukova O.M. Fasylitaciya yak predmet psychologichnogo analizu / O.M. Blyzniukova // Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykologii imeni H.S.Kostiuka APN Ukrainy. – К., 2009. – Т. X. – Вур. 13. – С. 65 – 74.

2. Heiko Ye. V. *Psychologiya cilisnosti osobystosti: monografiya* / Ye. V. Heiko. – Kropyvnytskyi : Centralno-Ukrayinske vydavnytstvo, 2016. – 384 s.
3. Lushyn P.V. *Psychologyya pedagogycheskogo yzmenenyya (ekofasylytatsiia)* / P.V. Lushyn : Nauchno-metod. posobye dlya studentov vyisshyh uchebnykh zavedenyj. – Kirovograd, 2002. – 76 s.
4. Lushyn P.V., Rzhetskaya Z.A. *Uchymysya fasylytyrovat* / P.V. Lushyn, Z.A. Rzhavska-Shtefan : Metod.posobye dlya uchytel'ej shkol, studentov ped. specz. – Kyrovograd, 2003. – 52 s.
5. Melnychuk I.Ya. *Psychologichni osoblyvosti ta etapy stanovlennia partners'kykh vzayemostyosynkiv* / I.Ya. Melnychuk // *Naukovyy visnyk Mykolaiivskoho naczionalnogo universytety imeni V.O.Suhomlynskoho. Psychologichni nauky* – Mykolayiv, 2018. – S. 44 – 49.
6. Pezeshkian N. *33-i 1 forma partnerstva: Per. s nem.* / N. Pezeshkian – M.: Meditsina, 1998. – 288 s.
7. Poviakel N.I. *Psychologichna hotovnist do partnerstva yak peredumova stanovlennia partnerskykh vidnosyn pry vyrishenni konfliktiv* / N.I.Povyakel' // *Materialy Vseukrayinskoyi naukovo praktychnoyi konferencziyi «Problemy bezpeky ukrayins'koyi naczii na porozh XXI storichchya»* – Chastyna 1. – Kyiv – Chernivczi, 1998. – S. 26 – 33.
8. Rodzhers K. *Vzhliad na psyhoterapiiu. Stanovlenie cheloveka* / K. Rodzhers: Per. s angl. – M.: Yzdatelskaya gruppа «Progress», «Unyvers», 1994. – 480 s.
9. *Teoretyko-metodologichni zasady ukrayinskoi psychologii: kolektyvna monografiia* / avt. T.M.Vasetska, L.Ya.Halushko, Ye.V.Heiko, G.O.Horska, V.I.Kulich, I.Ya.Melnichuk, O.O.Minenko, I.H.Radul; za red. Ye.V. Heiko. – Kropyvnytskyi, 2018. – S. 120 – 144.
10. http://psychologis.com.ua/partnerskie_otnoshenia.htm

Blyzniukova O.M., Melnychuk I.Y.

**FACILITATION AS PSYCHOLOGICAL MECHANISM OF
FORMATION OF PARTNERSHIP RELATIONS IN ADOLESCENCE**

The theoretical analysis of the peculiarities of facilitation development as psychological mechanism of formation of partnership relations in adolescence is implemented in the article. The main characteristics of partnership and phases of its formation are defined; different types of facilitative ability and tendencies as for expressions of the facilitative behavior are distinguished. Distribution of specificity of facilitative ability expression in adolescence groups under consideration according to gender issue is revealed.

Key words: *adolescents, facilitation, facilitative ability, partnership relations.*

Близнюкова Олена Миколаївна – викладач кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Мельничук Ірина Ярославівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.